

Εποποιία

Δεν απέχουν πια πολύ. Η πεδιάδα, μια θάλασσα από δόρατα που αστράφτουν στον ήλιο. Έχουν στρατοπεδεύσει εκεί από χθες και περιμένουν. Οι πρέσβεις τους μας υποσχέθηκαν πως αν παραδώσουμε την πόλη δεν θα πειράξουν κανέναν μας, ούτε και τη γη μας θα κάψουν. Κάποιοι χάρηκαν σαν το άκουσαν, θέλουν να σώσουν τη σοδειά που, καθώς φαίνεται, φέτος θα είναι πλούσια. Εγώ όμως είμαι στρατιώτης και διόλου δεν με απασχολούν αυτά. Σε κάθε μου βήμα το σπαθί χτυπάει πάνω στο πόδι μου για να μη λησμονώ ποτέ εκείνο το ρυθμό που σ' οδηγεί στη μάχη. Σειρά έχουν τώρα να μιλήσουν οι προύχοντες της πόλης, πριν η συνέλευση του δήμου βγάλει κάποια απόφαση. Πρώτος παίρνει το λόγο ο Αρίσταρχος και λέει:

«Οι περισσότεροι από εσάς είστε έτοιμοι να ριχτείτε στη μάχη για την αγάπη της πατρίδας, και δεν υπάρχει βέβαια πιο υψηλή και αξιέπαινη πράξη από το να υπε-

ρασιάζεται κανείς τη γη των προγόνων του. Στρατιώτες πολύπειροι είστε όλοι σας και ποτέ σας δεν δειλιάσατε μπροστά στον κίνδυνο σε θάλασσα και σε στεριά. Όμως, πολίτες αυτής της μεγάλης πόλης, θα ήταν ίσως πιο φρόνιμο προτού πάρουμε τα όπλα να αναλογιστούμε σοβαρά τις συνέπειες μιας τέτοιας απόφασης, λαμβάνοντας υπόψη μας και τις δικές μας τις δυνάμεις, μα και του εχθρού. Γιατί η βιασύνη και η οργή είναι κακοί σύμβουλοι της ορθής κρίσης και η ασυλλόγιστη τόλμη δεν λογίζεται γενναιότητα αλλά απερισκεψία.

»Ο τρίτος χρόνος είναι ετούτος του πολέμου και οι εχθροί μας έχουν σημειώσει νίκες πολλές. Υπερτερούν σε αριθμό μα και σε οπλισμό και πολεμούν με μένος. Διαθέτουν πλούτο ιδιωτικό όσο και δημόσιο, και πλοία και άλογα αμέτρητα. Οι στρατηγοί τους, πολυμήχανοι, εφαρμόζουν άλλο σχέδιο σε κάθε πολιορκία, πότε υψώνοντας περιτείχισμα και αποκλείοντας την πόλη, πότε βρίσκοντας συμμάχους ανάμεσά μας, πότε πυρπολώντας, ληλατώντας και ρημάζοντας ό,τι βρουν μπροστά τους, ή αλλάζοντας διαρκώς τη διάταξη των στρατευμάτων έτσι ώστε, είτε μέρα είτε νύχτα, ποτέ να μη γνωρίζεις από πού θα έρθει ο κίνδυνος. Σας είναι βέβαια γνωστό πως τίποτα δεν πρόκειται να τους σταματήσει και πως θα πολεμήσουν με όλες τους τις δυνάμεις προκειμένου να κατακτήσουν την πόλη. Η θέση της είναι στρατηγικής σημασίας διότι, όπως καλά γνωρίζετε, θα τους επιτρέψει να ελέγχουν τη θάλασσα

και να επεκτείνουν το εμπόριο και τις κτήσεις τους και στις απέναντι ακτές.

»Ας αναλογιστούμε τώρα και τη δική μας θέση. Έχουμε θυσιάσει πολύ αίμα ως τα τώρα. Δύο χιλιάδες στρατιώτες χάθηκαν στην τελευταία μάχη, όσο για τα πλοία που στείλαμε να βοηθήσουν τους συμμάχους, οι απώλειες ξεπερνάνε τα τριάντα. Η ήττα αυτή στέρησε επιπλέον από την πόλη ένα σημαντικό μέρος των εσόδων της από τους φόρους που εισέπραττε. Μετά την καταστροφή των καλλιεργειών για δεύτερη συνεχή χρονιά, λιμός ενέσκηψε και ύστερα από λίγο ακολούθησε, όπως – αλίμονο – γνωρίζετε, επιδημία που αποδεκάτισε πολλούς και στη θέση τους γέννησε όλων των ειδών τις ανομίες. Γιατί, μπροστά σε τέτοια απότομα γυρίσματα της τύχης, ποιος έχει πια τίποτα να φοβηθεί; Η γη ερημώθηκε και οι θρήνοι από τα δεινά εντός των τειχών πριν προλάβουν να κοπάσουν αναζωπυρώνονται από των αγγελιαφόρων τα κακά μαντάτα. Ο ένας εναντίον του άλλου είναι έτοιμος να στραφεί, ξεχνώντας πως είναι αδέρφια, ραδιουργίες εξυφαίνονται καθημερινά και έριδες ξεσπούν σε κάθε γωνιά. Πριν προλάβει να κυριεύσει με έφοδο την πόλη ο εχθρός, μόνοι μας θα αποδεκατιστούμε, και αν πάλι από κάποιο θαύμα αντέξουμε λίγο ακόμα, ένας δριμύς χειμώνας θα μας αποτελειώσει.

»Ξέρω ότι πολλοί σκέφτεστε πως το δίκιο είναι με το μέρος μας. Πως είναι αξιοκατάκριτο να υποταχθούμε

σε αυτούς που εισβάλλουν στον τόπο μας και παραβιάζουν τις συνθήκες. Ξέρω επίσης πως δειλοί και μισητοί φαντάζουν όσοι υποχωρούν μπροστά στον κίνδυνο και σκύβουν το κεφάλι στον κατακτητή. Ωστόσο σκεφτείτε ετούτο, άνδρες αυτής της πόλης: αν έχουμε την ευχέρεια της επιλογής μεταξύ ενός πολέμου που θα μας αφανίσει εξ ολοκλήρου και μιας ειρήνης που θα επιτρέψει στην πόλη να ορθοποδήσει και σε εμάς να βρούμε ευνοϊκότερες συνθήκες προκειμένου να έχουμε σίγουρη τη νίκη και να ανακτήσουμε το παλιό μας μεγαλείο, τι προσβέυετε πως είναι προτιμότερο να πράξουμε;»

Μ' αυτά τα λόγια και συνοδευόμενος από πολλές επευφημίες ο Αρίσταρχος κάθισε, και πήρε με τη σειρά του το λόγο ο Διόδωρος:

«Ο φόβος, άνδρες αυτής της πόλης, παραλύει τη μνήμη και οδηγεί σε λανθασμένες αποφάσεις. Τόσο γρήγορα λησμονήσατε το ένδοξο παρελθόν μας; Τις περίλαμπρες νίκες που καταγάγαμε πριν από λίγα χρόνια μόλις, σε θάλασσα και σε στεριά; Τη ριψοκίνδυνη φύση μας, το θάρρος, την ανδρεία που μας οδήγησαν ως τις απέναντι ακτές και έκαναν τη φήμη της πόλης μας να φτάσει ως τα πέρατα της γης; Είναι λοιπόν πρόπον, μετά από όλα αυτά, να αφήσουμε ένα λαό βαρβαρικό να προσβάλλει την τιμή μας και τον τόπο μας να ρημάξει; Και η ιστορία, καθώς θα ταξιδεύει στους επόμενους μέσα από άσματα και αφηγήσεις, επιτύμβιες στήλες και αναθήματα, ποιο εκ των δύο νομίζετε

πως θα μεταφέρει; Το παλαιό μας κλέος ή το σημερινό όνειδος; Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά, να δούμε ποια είναι τα διαθέσιμα μέσα της μιας και της άλλης πλευράς, και τότε είμαι βέβαιος πως θα αντιληφθείτε ότι σε τίποτα δεν υστερούμε.

»Κάποιοι ισχυρίζονται πως φρόνιμο δεν είναι ούτε και συνετό οι λίγοι να τα βάζουν με τους πολλούς. Κι όμως, μετά τα Μηδικά, θα έπρεπε να γνωρίζετε πως διόλου αυτό δεν ισχύει, καθώς οι ορδές των Περσών που προήλασαν από την άλλη άκρη της γης χωρίς κανένα να βρουν εμπόδιο αναχαιτίστηκαν και ηττήθηκαν κατά κράτος στον Μαραθώνα και στα στενά της Σαλαμίνας από στρατό πολύ μικρότερο απ' τον δικό τους. Ας μη λησμονείτε επίσης και τούτο: τριπλάσια είναι η τόλμη εκείνου που ρίχνεται στη μάχη οδηγημένος από τη φτώχεια και τις ανάγκες, ή από το φόβο μη χάσει σπίτι και περιουσία και το γένος του ξεκληριστεί, απ' ό,τι του μισθοφόρου που μόνο για το συμφέρον του ενεργεί. Εκείνος που υπερασπίζεται τους τάφους των προγόνων του και τη ζωή των τέκνων του θα αντισταθεί μέχρι εσχάτων, κάνοντας όσα του επιβάλλει η τιμή και το καθήκον.

»Σε ό,τι κι αν πράξουμε, να σας υπενθυμίσω ότι θα ταχθούν στο πλευρό μας και άλλες πόλεις. Είναι αλήθεια ότι κάποιοι από τους συμμάχους μας ηττήθηκαν, συμπαρασύροντας κι εμάς στον όλεθρο, οι υπόλοιποι όμως είναι έτοιμοι να μας συνδράμουν με κάθε τρό-

πο, γνωρίζοντας καλά ότι, αν η δική μας πόλη πέσει στα χέρια του εχθρού, τίποτα πια δεν εγγυάται τη δική τους σωτηρία. Έπειτα έχουμε με το μέρος μας, εκτός από τα τείχη μας που έχουν ενισχυθεί κατά είκοσι στάδια τα τελευταία χρόνια, τη φυσική οχύρωση της πόλης, που δεν επιτρέπει στον εχθρό να επιχειρήσει αιφνιδιαστική επίθεση, καθώς από όλα τα σημεία είναι ορατός. Όσο για τις πολιορκητικές μηχανές, όφελος κανένα δεν θα προσφέρουν στον εχθρό αφού τα απόκρημνα βράχια τις αναγκάζουν να μείνουν μακριά. Ως προς τις θαλάσσιες επιχειρήσεις, είναι βέβαιο, άνδρες, ότι υπερτερούμε. Τα πλοία των βαρβάρων χωράνε μεν περισσότερους, το μεγάλο τους μέγεθος όμως τα κάνει πιο δυσκίνητα. Αν καταφέρουμε να τους αποκλείσουμε στα στενά, θα τους είναι αδύνατον να κάνουν ελιγμούς, και όπως τα πλοία τους θα είναι στριμωγμένα σε περιορισμένο χώρο θα πέφτουν το ένα πάνω στο άλλο. Μέσα στο πανδαιμόνιο που θα επικρατήσει, εύκολα τα δικά μας πλοία θα βυθίσουν τα εχθρικά και θα αναγκάσουν όσους σωθούν να τραπούν σε άτακτη φυγή.

»Η πόλη μας, άνδρες, είναι γνωστό, σχολείο υπήρξε για την Ελλάδα, όχι μόνο για την τόλμη και το θάρρος που επέδειξε σε πλείστες όσες περιστάσεις, αλλά και για τη φιλοκαλία και τη δύναμη του πνεύματος, που γέννησαν το θαυμασμό σε όλους τους λαούς και υμνήθηκαν από τους ποιητές, ώστε να μάθουν και να διδαχθούν και οι μεταγενέστεροι. Χωρίς να παρασυρ-

θείτε λοιπόν από το φόβο, συλλογιστείτε τις παραινέσεις μου και πράξτε το σωστό. Αυτός που αποφεύγει τον κίνδυνο χίλιες φορές πιο αξιοκατάκριτος είναι από εκείνον που μένει και τον αντιμετωπίζει. Έχετε χρέος να μην αφήσετε να αφανιστεί μια τέτοια πόλη και να μη φανείτε κατώτεροι των προγόνων σας και όσων σας κληροδότησαν, αλλά να επιδείξετε υψηλό φρόνημα, σύνεση και ορθή γνώση του κινδύνου αφενός, τόλμη και απαράμιλλη ανδρεία αφετέρου. Οι κακυχίες του πολέμου να μη σας πτοούν, ούτε και πρέπει να λυγίζετε μπροστά στις συμφορές που τον καθένα βρίσκουν ξεχωριστά, παρά να θυσιάσετε τα προσωπικά σας αγαθά για το κοινό καλό!»

Χίλιες φωτιές άναψαν στα στήθη τα λόγια του Διόδωρου κι επευφημίες ακούστηκαν πολλές. Οι ελπίδες μου αναπτερώθηκαν, κι ο φόβος μου μην τα ωραία λόγια συγκαλύψουν άδικα έργα και παρασύρουν στο κακό εσίγασε προσώρας. Γιατί η μάχη ετούτη έπρεπε να δοθεί, ήταν φανερό, κι εμείς να αποτελέσουμε λαμπρό παράδειγμα για τους υπόλοιπους να αντισταθούν, κι η πόλη μας για άλλη μια φορά να δοξαστεί. Όμως βιάστηκα, ωμέ, να αναθαρρήσω, γιατί η ανάταση των χειρών που ακολούθησε έδειξε ότι οι πολίτες ήταν διχασμένοι και οι δύο προτάσεις ισοψήφησαν. Κύλησε ώρα πολλή κι οι δύο πλευρές επέμεναν η καθεμία στα δικά της λέγοντας λόγια μάταια, γιατί τα ουσιώδη είχαν ήδη ειπωθεί. Κάποιοι κατηγορήσαν τον Αρίσταρχο

πως είχε ήδη κάνει συμφωνίες με τον εχθρό με διάφορα ανταλλάγματα, μα και τον Διόδωρο άλλοι κακολόγησαν ισχυριζόμενοι πως εκείνο στο οποίο αποσκοπούσε στην πραγματικότητα ήταν να αναλάβει την εξουσία, αδιαφορώντας για την τύχη της πόλης. Η συζήτηση ξεστράτισε, βγήκαν στη μέση προσωπικά μίσση, φθόνος και παλαιές αντιδικίες, γιατί τέτοια είναι, αλίμονο, η φύση του ανθρώπου: σε καιρούς ειρήνης και ευημερίας τα πάθη υποχωρούν και η βία αποσύρεται στα υπόγεια δώματα της ψυχής· μόλις όμως ο κίνδυνος προβάλλει, σαΐτες γίνεται φαρμακωμένες, που πέφτουν βροχή.

Όταν πια όλοι απόκαμαν και η χολή που έβραζε εντός τους ξεθύμανε, φαίνεται πως μας λυπήθηκαν οι θεοί και στην επόμενη ανάταση των χειρών επικράτησε η άποψη του Διόδωρου. Ευθύς όλοι αποχώρησαν για τις ετοιμασίες. Οι ιερείς έκαναν τις ευχές κι έριξαν το κριθάρι. Ύστερα έσφαξαν δύο κριάρια και με λαμπρό κρασί τα έραιναν καθώς η κνίσα ανέβαινε στον ουρανό, και όλοι μαζί δεήσεις έκαναν στους θεούς, τον Δία τον βροντόφωνο και νεφελοσυνάκτη και στη γλυκόματη θεά, προστάτιδα της πόλης, μα και στον Άρη τον αιμόχαρο, που χαλκοφορεμένος περιδιάβαινε ήδη τους ουραμούς επάνω στα άρματά του. Έτρεξα κι εγώ να προλάβω να αποχαιρετήσω τους δικούς μου και την ευχή του πατέρα μου και το γλυκό φιλί της μάνας μου στη μάχη αντάμα να πάρω. Μόλις η Αυγή άπλωσε στη γη το χρυσαφένιο φως της κι οι μέλισσες έτρεξαν να

πιουν την πρωινή δροσιά να φτιάξουνε το μέλι, ο κήρυκας πρόβαλε στην κορυφή με το ραβδί το φιδοστολισμένο και ψάλθηκε ο παιάνας για την επίθεση.

Ξημέρωνε μέρα λαμπρή, όπου ήταν γιορτή και πανηγύρι μεγάλο στα μέρη μου. Καντήλι ασημένιο του είχε τάξει του αγίου η μάνα μου να μη με εύρει κακό σαν της είπα πως φεύγω ότι κάτι καταγίνονταν μερικοί να σώσουμε την Ελλάδα. Η τυραγνία των Τούρκων δεν υποφέρονταν πλέον. Όλοι οι νοικοκυραίοι ήταν ξεσηκωμένοι κι ας τους έλειπαν πολλών τα αναγκαία του πολέμου. Στο νου τους είχαν τη λευτεριά, κι έτσι προβόδιζαν με ομόνοια και αδελφοσύνη για το κοινό καλό. Ανάμεσά τους κι ο μάστορής μου ο Μήτρος ο Βρανάς, οπού με έβαλε κι εμένα εις το μυστήριο αφού κατέβασε όλες τις εικόνες και με όρκισε. Ύστερα κινήσαμε για τα περιβόλια, ότι τα άρματα τα είχανε κρυμμένα εις τα αμπέλια.

Δυο χρόνους βαστούσαν οι πολιορκίες και η πλαγιά είχε γιομώσει Τούρκους, ότι ήταν θέση δυνατή με ένα κάστρο εις την κορυφή και τη βαστούσαν με λύσσα. Άλλοι ήταν πεζούρα κι άλλοι καβαλαρία κι ήφεραν και κανόνια. Εμείς τα εφοβόμασταν πολύ ότι ήμασταν ατζαμήδες. Τους καρτεράγαμε στο στένωμα συναγμένοι μέσα σε ρείκια κι αγριόβατα. Μπροστά ο Λογοθετόπουλος, ο Γώγος, ο Καλαμάς και τα δυο αδέρφια οι Μελέτηδες, φίλοι των Πανουργιάδων. Ο Κοντογιάννης, ο Φαρμακίδης κι ο παπα-Νικόλας ήταν

ταμπουρωμένοι στα περάσματα δεξιά, ο Λαγουμτζής στο πλάι με τους δικούς του, πιο κάτω, στα λαγούμια, ο Φωκάς, ο Ζαχαρίκας κι άλλοι πολλοί καπεταναίοι, νοικοκυραίοι και οπλαρχηγοί. Από κοντά κι εγώ με του μάστορή μου το ασκέρι κι έναν συγγενή του, τον Πέτρο τον Γιαννούλη. Αυτόν, ένας πασάς οπού ήταν τότε εις την Πρέβεζα τον φυλάκισε και του πήρε τη γυναίκα. Πήγαν τότε να τον χαλάσουν, μα κατάφερε αυτός και τους έφυγε. Είχε κρυψώνες σπίτι του και φύλαγε κάμποσα άρματα, μολύβι και μπαρούτι κι έδινε στους καπεταναίους όθεν έκαμε χρεία.

Στο άλλο μου το πλάι είχα το φίλο μου το Φώτη οπού ήταν τα κονάκια μας στον ίδιο μαχαλά. Αγάπαγα την αδερφή του κι ήθελα να την πάρω γυναίκα μου, μα δεν του το μαρτυρούσα. Μετά τη μάχη, έλεγα, θα του το πω, δεν πάει να κρύβομαι έτσι.

Δόθηκε το σύνθημα κι άρχισε η επίθεση. Ίσασα τις πιστόλες μου, το γιαταγάνι, έκαμα και την προσευκή μου.

«Γεια σου ρε Γιώργη με τις ωραίες τις μουστάκες σου!» μου φώναξε ο Φώτης και θαρρείς και τούτα τα λόγια με ψύχωσαν. Ήταν η φωνή του βροντερή και γελαστή αντάμα, κι από τα μάτια του σπίθες και φλόγες βγαίναν.

«Γεια σου κι εσένα φίλε κι αδερφέ!» του αποκρίθηκα, ξεγύμνωσα το σπαθί μου και πιάσαμε τον πόλεμο.

Σαν λιοντάρια πολεμούσαμε περίπου από έξι ώρες,

οι πληγωμένοι μαζεύονταν σωρό, μα κι οι Τούρκοι έδειχναν μεγάλη ανδρεία και με τα σπαθιά τους πετζόκοβαν πολλούς. Ήταν ένας αρχιστράτηγος του Αλή-πασα οπού όλο γιρούσια έκανε. Του ρίχναμε κι εμείς από τα ταμπούρια μας μα δεν μπορούσαμε να τον χαλάσουμε. Ήταν κι ένας Τούρκος Αρβανίτης, γνωστικός και πολλά άξιος, λιοντάρι σωστό στη μάχη, οπού τους έδωσε σκέδιο να φύγουν καμπόσοι και να πάνε γύρω γύρω να κλείσουν το πέρασμα πίσου μας. Έβαλαν το σκέδιόν τους σ' ενέργειαν, μα ο Βρανάς, οπού είχε μυαλό ως πάνω από εκατό οκάδες, το είχε στοχαστεί από τα πριν κι είχε αφήσει το παιδί του κεφαλή εις εκείνους οπού μείναν πίσου στο ποτάμι κι από τις δυο μεριές. Καθώς ζύγωσαν οι Τούρκοι, χύμηξαν πάνω τους οι δικοί μας και τους ρίξαν στο ποτάμι. Πολλούς τους χάλασαν μ' αυτή την ευκαιρία, μα ήταν κι άλλοι οπού πήγαν από μόνοι τους, κάποιοι ότι έπεσαν σε βόθλα κι ήταν γλίνα και βούλιαξαν με τ' άλογόν τους, και ολίγοι ότι πνιγήκαν από το αλάφιασμά τους. Βλέποντας αυτόν το χαλασμό, ψυχώσαμε κι εμείς και ριχτήκαμε ξανά στη μάχη με μεγάλη γενναιότητα. Όμως το πράγμα δεν ήταν εύκολο, ότι οι Τούρκοι ήταν πολλοί και γερά αρματωμένοι κι η μάχη δεν έλεγε να κριθεί. Ο ήλιος έκαιγε εις τα κεφάλια απάνωθέ μας. Πεθαίναμε από τη δίψα κι άγρια πείνα μας θέριζε τα σωθικά, μια χούφτα αραποσίτι τρώγαμε όλον εκείνον τον καιρό.

Την πέμπτη μέρα, κατά το απομεσήμερο, κάμαμε

εμείς στους Τούρκους αυτό που εκείνοι είχαν σκεφτεί πρωτύτερα. Κάποιος παρήγγειλε του Λαγουμτζή και ήρθε με το ασκέρι του από την πίσω πλευρά. Βρέθηκαν ξάφνου οι Τούρκοι κυκλωμένοι, σκιάχτηκαν, και τότε τους κάμαμε χαλασμό μεγάλο. Μπαγιλντισμένοι αυτοί, ότι ήταν άμαθοι στον κλεφτοπόλεμο, κίότεψαν. Αφήναν τις θέσεις τους κι έτρεχαν στο κάστρο να κλειστούν. Ξοπίσω τους εμείς, άλλους τους σκοτώναμε κι άλλους τους σπρώχναμε να τζακιστούν από τα βράχια, ότι ήταν απόκρημνα πολύ από το ένα μέρος. Σωστό μακελειό έγινε τότε και χάθηκαν μιλιούνια. Το αίμα κυλούσε στην πλαγιά ρυάκι. Πιλαλούσα κι εγώ ξυπόλυτος, αλλά λες κι άξαφνα φτερά είχαν βγάλει τα ποδάρια μου, ότι ήταν φανερό πως η νίκη πια μαζί μας πορευόταν.

«Γεια σου ρε Φώτη!» φώναξα πάλι αναθαρρεμένος κι άκουσα τη φωνή του φίλου μου να μ' αποκρίνεται: «Γεια σου κι εσένα Γιώργη λεβέντη!» Μα πριν αποσώσει την κουβέντα του, πέρασε απ' το πλάι του ένας Τούρκος αγάς καβαλαρία και με τη σπάθα του του 'κοψε το κεφάλι σαν του γουμαριού. Το κεφάλι αποχωρίστηκε απ' το σώμα και κατρακύλησε ως λίγο παρακάτω όπου σκάλωσε σε μια κοτρόνα. Στάζανε τα αίματα μα το χαμόγελο ήταν ακόμα εκείδά. Μεμιάς εσκίστηκα κι εγώ στα δυο, το σώμα μες στους βράχους και το κεφάλι στο μεϊντάνι με τον καφενέ, στα κονάκια μας σιμά. Άκουγα πάλι τη φωνή του να ζυγιέται με τη λύρα και να σταλά-

ζει ως βάλσαμο εντός μου. Απ' το ανοιχτό το παραθύρι ροβολουσε στα σοκάκια, κι ο μαχαλάς θαρρείς γινόταν ένας αναστεναγμός. Σφίχτηκε η καρδιά μου απ' την πίκρα και ντράπηκα πολύ ότι ήμουν προδότης και δεν του είχα μαρτυρήσει τίποτα για την Ανθούλα, μα τώρα ήταν πια αργά. Είπα να βάλω τα δυο μέρη αντάμα, να βρει η ψυχή του αναπαμό στον άλλο κόσμο. Μα και ετούτη η σκέψη κόπηκε στη μέση ότι με ζύγωσαν εχτροί.

Τη νύχτα εκείνη έπεσε το κάστρο. Πολεμήσαμε όλοι αντρείως. Αχός πολύς κι ο τόπος ολούθε να μυρίζει αίμα και μπαρούτι και κάθε λίγο να θαρρείς πως η ψυχή σου πάει να βγει, ότι δεν έφτανε η κούραση κι η πείνα μα ερχόταν από πάνω τους βάρος δυσβάσταχτο το θέαμα των κορμιών που σάπιζαν ένα γύρο κι ο χαλασμός των φίλων. Κόκκινες βάφτηκαν οι φουστάνες, κόκκινη κι η πλαγιά σαν κόπασε ο κουρνιαχτός της μάχης. Εκείνο το βράδυ εχάθη κι ο μάστορής μου εκεί που πήγαινε το κάστρο να πατήσει και πέφταν τα βόλια βροχή. Άξιος άνθρωπος, τίμιος πολύ και αγαθός πατριώτης. Καταφέραμε νίκη μεγάλη, ότι ήταν θέλημα θεού, και τα τούρκικα ασκέρια αφανίσαμε και πήραμε λάφυρα και ζαιρέδες πλήθος και το κάστρο κυργέψαμεν. Κι όσοι Τούρκοι μείναν ζωντανοί διαλύθηκαν ένας ένας και τους πήγαμε κυνηγώντας ως δυο ώρες. Τους δικούς μας σκοτωμένους τούς διάβασε ο παπα-Νικόλας κι ύστερα τους παραχώσαμε γοργά μην τους φάνε

οι λύκοι. Ύστερα τοιμπούσι στήσαμε σωστό, ότι ηύραμε φαγί μπόλικο και κρασί. Η πλαγιά δεν άργησε τραγούδια να αντηχήσει και όσων τα πόδια βαστούσαν ακόμα έριξαν και δυο γυροβολίες.

*Μετριούντ' οι Τούρκοι τρεις φορές, και λείπουν πεντακόσοι,
Μετριούνται τα κλεφτόπουλα, και λείπουν τρεις λεβέντες.
Ο ένας πήγε στο νερό κι άλλος ψωμί να φέρει,
Ο τρίτος ο καλύτερος στέκεται στο τουφέκι.**

Αλίμονο όμως, οι χαρές δεν κράτησαν πολύ ότι είχαν αρχίσει πάλι φαγωμάρα ανάμεσα στους δικούς μας αρχηγούς μην τύχει και κάποιος δοξαστεί ολίγον παραπάνω, αντί να είναι αχώριστοι διά το καλό και στερέωσιν της πατρίδος. Μεγάλοι άνθρωποι, μεγάλα λάθη, λέει ο Λαγουμτζής. Μα αυτή η διχόνοια κι η διαίρεση πολλά δεινά μας έφεραν και κινδυνεύσαμε όλοι.

Μας πιάσανε τρεις μέρες αργότερα. Πέσαμε πρόσωπο με πρόσωπο με δύο της Ασφάλειας. Στο σάκο μου, καμιά εικοσαριά αντίτυπα από το τελευταίο τεύχος της *Νέας Γενιάς*. Πάνε έξι μήνες τώρα.

Άλλοι τις λογαριάζουν τις μέρες, για μένα είναι όλες ίδιες. Τα πρωινά κυλούν πάντα μέσα σ' ένα κλίμα αισιοδοξίας. Ανανεωμένες ελπίδες, πίστη στον αγώνα,

* Απόσπασμα από το δημοτικό τραγούδι της Αιτωλίας «Οι τρεις λεβέντες».

αντίσταση με κάθε τρόπο. Όσο προχωράει η μέρα όμως, τα μέλη βαραίνουν, το μυαλό επιστρέφει ολοένα στην ίδια σκηνή. Αν δεν τον σκότωνα εγώ, θα με σκότωνε εκείνος. Είχε βγάλει το περίστροφο και με κυνηγούσε. Φορούσε ένα μικρό σταυρό ίδιο με του Στέλιου μου τον βαφτιστικό. Ψηλός, μελαχρινός, θα 'ταν δε θα 'ταν δεκαοχτώ χρονών. Ξαφνικά έπεσα σε αδιέξοδο, δεν είχα πού να πάω. «Παλιοκουμούνη», φώναξε, «θα σε σκοτώσω!» Τον πρόλαβα εγώ.

Χτες ήρθε μια αποστολή από Ικαρία, διακόσια πενήντα άτομα. Οι σκηνές έχουν γεμίσει ασφυκτικά. Αντάμωσα πάλι με τον Γιώργο τον Δαφέρμο. Είχαμε γνωριστεί στο Σίρτζι, εκείνος με την ομάδα φοιτητών μαχητών του λόχου Λόρδος Μπαίρον. Κυριακή των Βαΐων ήταν, θυμάμαι, κι έβρεχε ασταμάτητα, απ' το σκοτάδι δεν έβλεπες πού πατούσες. Εμείς όμως συνεχίσαμε να περπατάμε μέσα σε δύσβατα μονοπάτια κι ας στάζαμε απ' την κορφή ως τα νύχια. Το ίδιο χάλι είχε και τότε ο δόλιος. Ξυπόλυτος περπάταγε κι από τις κακουχίες μόλις που στεκόταν στα πόδια του. Το σπίτι του το κάψανε και είδε τους δικούς του να χάνονται ο ένας μετά τον άλλο. Εξακολουθεί παρόλα αυτά να έχει κουράγιο κι αντοχή, το διαβάζεις στα μάτια του με τις βαθιές ρυτίδες γέλιου στις γωνίες. Πολλούς, το γέλιο του Γιώργου τους κάνει να τινάζονται απ' τη θέση τους. Περνάνε διάφορα μπροστά απ' τα μάτια τους, μια χαρμολύπη, μπορεί και κάποια ελπίδα.

Πριν από λίγο ξανάρχισαν πάλι τα μεγάφωνα: απειλές που εναλλάσσονται με εμβατήρια και αντικομμουνιστικά συνθήματα. Κάποιος τρελάθηκε τις προάλλες. Άρχισε να επαναλαμβάνει ό,τι άκουγε. Ακόμα κι όταν τα μεγάφωνα σώπαιναν, εκείνος συνέχιζε, στεκόταν μάλιστα καμαρωτός, σε στάση προσοχής, και χαιρετούσε στρατιωτικά. Στην αρχή νόμισαν πως τους κοροϊδευε, τον τσάκισαν στο ξύλο. Όταν κατάλαβαν, τον έστειλαν άρον άρον στην Αθήνα.

«Να πάρω τοιγάρο, σύντροφε;»

«Πάρε, ρε Μιχάλη, τι ρωτάς;»

Ο Μιχάλης έχει μανία με το τοιγάρο. Το καπνίζει μέχρι που καίγονται τα δάχτυλά του. Ύστερα τα φέρνει κάθε τόσο στα ρουθούνια του, παίρνει βαθιά ανάσα και μισοκλείνει τα μάτια σαν να ονειρεύεται. Ο Μιχάλης ήταν ελασίτης, στο τάγμα του Κρόνου. Ύστερα, το '47, πέρασε στον Δημοκρατικό Στρατό και τον εντάξανε στη Στερεά Ελλάδα. Τον πιάσανε το '48. Είχε έναν μπάρμπα ταγματάρχη κι έτσι γλίτωσε την εκτέλεση. Πήγε και τον βρήκε η μάνα του και τον παρακάλεσε γονατιστή. Ο Μιχάλης δεν απαντάει στα γράμματά της.

Το πεζούλι, απόμερο, σκιερό, έχει θέα τη θάλασσα. Το τοιγάρο κοντεύει να φτάσει στη μέση όταν νιώθω την κλοτσιά να μου τσακίζει τα πλευρά. Πέφτω με τα μούτρα στο χώμα, τα χαλίκια μου μπήγονται στο δέρμα. Ο Μιχάλης κοιτάει το τοιγάρο του που κατρακυ-